

RESSENYES

Navegant a contracorrent: els records d'un intel·lectual racionalista

Òscar Costa Ruibal
HISTORIADOR

Julien BENDA, *Memorias de un intelectual*, Madrid, Espasa-Calpe, 2005.

Julien Benda (1867-1956) va ser una de les personalitats més polèmiques del món intel·lectual francès de la primera meitat del nou-cents.

El conjunt de tres llibres que formen les seves memòries, no van ser publicats inicialment al mateix temps. A la *Juventud de un clérigo* (1936), va seguir *Un regular en el siglo* (1938) i finalment *Ejercicio de un enterrado vivo* va veure la llum el 1946, tot i que es va acabar d'escriure el 1944, quan l'autor va poder sortir del seu amagatall a Carcassona, on s'havia refugiat fugint de la persecució dels nazis. Benda era d'origen jueu, un «jueu catòlic» com el va definir Charles Peguy en la seva època de col·laborador dels *Cahiers de la Quinzaine*, però també un actiu i públic detractor del feixisme, la qual cosa el va obligar a amagar-se durant tot el període de l'ocupació.

El traductor al castellà i prologuista de la present edició, Xavier Pericay, va canviar el títol de l'edició francesa de 1988, que portava per al conjunt dels tres llibres el del primer, pel de *Memorias de un intelectual*, davant la dificultat de traduir el sentit precís de la paraula *clerc*, que en francès pot intercanviar-se amb la d'intel·lectual, tot i que utilitzada per

l'autor serveix per subratllar un significat menys intervencionista, que apunta a ressaltar la puresa del treball científic en contrast amb altre tipus d'activitat. De fet, el llibre més conegut de Benda, *La Trahison des clercs* (1927), ja feia servir aquest mot, el sentit del qual es manté present al llarg dels tres volums de memòries. Però mantenir *La juventud de un clérigo* com a títol general podia ocasionar més d'un malentès entre el potencial públic lector peninsular.

L'intel·lectual, com el clergue medieval, té, per a l'autor, una funció específica allunyada de la vida pràctica, que consisteix per definició en la recerca de la veritat, una tasca que pot adoptar diverses modalitats segons s'orienti a la ciència, a la reflexió metafísica o a la recerca del sentit moral en la idea de justícia. En tots els casos, l'arma intel·lectual a utilitzar és el racionalisme, en el seu sentit més fort, el que constitueix el nucli de la tradició de pensament francesa des de Descartes.

Sobre aquestes bases l'autor francès es va convertir en un dels grans fustigadors de l'intel·lectual intervencionista característic de l'arrancada del nou-cents i de les seves justificacions i elaboracions teòriques. L'acció, per a Benda, com les grans emocions socials, sols es pot justificar a partir de la submissió als principis de la raó. Per tant, trobem en aquest autor un crític acerb dels corrents contemporanis, des dels nacionalismes, fins a l'existencialisme i el marxisme i en bona part de les religions enteses com a manifestacions de sentiments col·lectius. En aquest sentit, l'autor es retreia a si mateix no haver estat tampoc un clergue pur, les seves constants intervencions crítiques, el seu ànim polèmic, el van allunyar de la plena dedicació a una vida de «contemplació», de la recerca de la veritat sense cap altre fi pràctic.

Els seus llibres de memòries no estan concebuts segons el model romàntic, que pretén presentar una col·lecció de records amb sabor literari, ni són tampoc una justificació filosòfica o ideològica (tot i que a vegades ho semblin). La seva intenció explícita, més que res, és oferir un cas (el seu) a la ciència : «*donar el seu crani al museu*». És a dir, presentar la seva vida com a exemple del que predica, útil sobretot als iniciats; pensant també en l'aprofitament didàctic que pot tenir el «*jove alumne de la mateixa família moral*», la dels idealistes absoluts.

En consonància amb una exposició tan estricta de principis l'estructuració dels tres llibres de memòries presenten una severa ordenació

en capítols cronològics, precedits, en cada cas, d'una sintètica guia temàtica, gairebé com si es tractés d'un tractat de geometria. S'ha de dir, però, que l'estil és àgil i entenedor, el relat està ben travat i les seves planes estan plenes de passatges no exempts de valor literari.

El primer títol de l'obra exposa els anys de formació de l'autor fins a la seva participació incidental, però definitiva, en l'afer Dreyfus. Cal dir que el recorregut pels anys d'infantesa i adolescència aporten una molt bona aproximació a les característiques, formes de vida, de pensament i de sensibilitat dels sectors burgesos jueus laics a la França del vuit-cents. Benda assenyalava la identificació d'aquests amb els ideals de la III República, entesos com els valors que havien possibilitat el seu propi ascens social i que eren la garantia de la seva integració a la societat francesa. Encara i així, la manera de viure aquests ideals es distanciava del *pathos* d'altres republicans. Per als jueus rics i afrancesats, diu Benda, Valmy no tenia el mateix significat emocional que per als altres republicans, amb la qual cosa cobraven més importància els ideals universalistes que l'evolució concreta de la història de França. La seva adhesió al republicanisme era una acceptació dels valors més abstractes del liberalisme que veien encarnats en el règim polític francès.

Una infantesa feliç i dins dels cànons d'una burgesia pròspera no exempta d'ideals intel·lectuals i d'un fervorós respecte per la ciència, segons confessió del mateix autor, va continuar-se en un període d'estudis que el va portar a tenir una formació amb interessos en camps molt diversos. Va rebre una sòlida formació clàssica, de la qual va fer més tard un ús constant en les seves obres. Va estar també en contacte amb la música, incitat des de molt jove per l'afecció del seu pare al piano, instrument en el qual havia assolit un nivell que frisava el virtuosisme. Benda va voler preparar-se per entrar al Politècnic i va esmerçar esforços en l'estudi de les matemàtiques. D'aquest període guardava sempre un interès i un elevat respecte per la ciència. Quan va fracassar en l'examen d'ingrés va decidir reorientar els seus estudis cap a la història, especialitat en la qual va obtenir una llicenciatura a la Sorbona. Però, al mateix temps, va conrear també la literatura i la filosofia. La mort del seu pare quan fregava els vint anys el va convertir en un jove ric, que podia dedicar-se a les seves afeccions intel·lectuals sense haver-se de preocupar per les contingències

materials. En aquesta època, que l'autor recorda com dedicada al pensament i al coneixement científics sense cap altra preocupació pràctica, Benda va freqüentar els cercles socials i literaris francesos, dels quals demostraria més tard un coneixement profund. Tot i que aquest vessant de la seva activitat no era molt adient per a la vida d'un clergue, al llarg de la seva existència va mantenir sempre una intensa vida social. Durant aquell temps tractà diverses personalitats de relleu dins del món cultural i polític francès, com ara Clemenceau, Leon Blum o Jean Jaurès.

Aquesta vida contemplativa es trencà amb l'afer Dreyfus. Benda va publicar incidentalment un article a la *Revue Blanche* denunciant els escriptors i homes de ciència que, en nom de l'interès nacional, renunciaven a proclamar la veritat del cas del militar injustament acusat. Per a ell, els Barrès i els Maurras, en proclamar que l'intel·lectual s'havia de sotmetre per damunt del seu propi quefer als interessos de la societat, estaven traint una llarga tradició que posava com a primer deure de l'home de lletres o del científic la defensa de la veritat, sense cap mena de coartades i en contra si calgués dels interessos de la pròpia nació. Al primer article en van seguir d'altres que foren recollits, més tard, a *Journal d'un byzantine*. Més enllà de la popularitat obtinguda com a escriptor, que li va permetre integrar-se dins de la redacció dels *Cahiers de la Quinzaine*, l'afer el va marcar d'una manera definitiva. Sempre va enyorar la polarització d'aquells dies, perquè una situació com aquella, permetia, sense compromisos, saber de quin cantó estava cadascú.

Podem dir que l'experiència de «l'afer» va marcar la trajectòria futura de l'escriptor. Alguns crítics, entre els quals hi ha el traductor de la present edició, veuen en Benda, que repetirà al llarg de la resta de la seva obra, els mateixos arguments de fons que es van forjar en aquella crisi de les acaballes del vuit-cents. És possible que aleshores quedés fixada la posició intel·lectual del filòsof racionalista, però tot i la tossudesia amb què anirà esgrimint els seus arguments, cal dir, com va assenyalar Norberto Bobbio,¹ que li restaven els tres grans combats als quals es va dedicar els anys següents.

---

¹ Vegeu Norberto BOBBIO, «Prólogo» a Lucien BENDA, *La traición de los clérigos*, Círculo de Lectores, Barcelona, 2000.

Per altra banda, la seva llarga vida el va enfrontar a l'atzarosa història de la primera meitat del nou-cents, a la qual amb arguments que ell mateix jutjava extemporanis, va haver de donar resposta. No assenyalar la contingència històrica que el va condicionar, malgrat la seva vocació de buscar en les idees absolutes un port segur més enllà dels temps, seria renunciar a considerar el personatge amb ulls d'historiador.

Després d'obtenir cert èxit amb la novel·la *L'ordination*, obra on argumenta en contra del matrimoni dels intel·lectuals, Benda inicià, a partir de 1910, la publicació als *Cahiers* de tres obres importants atacant Bergson i la seva filosofia: *Le bergsonisme ou une philosophie de la mobilité* (1912) seguida de *Reponse aux défenseurs de la doctrine* i *Sur le succès du bergsonisme* (1914). En l'èxit del filòsof de la intuïció, veu, com assenyala Bobbio, el triomf de l'onada d'irracionalisme que envaeix la cultura europea en general, i la francesa en particular, a partir de 1890. Però l'argumentació es mantenia de manera impecable dins dels procediments metodològics de la filosofia. L'argument de fons apuntava la contradicció que suposava assenyalar la intuïció, entesa com a identitat amb l'ànima de l'objecte o amb la vida mateixa, com a mètode de coneixement. En tant que per poder formular el coneixement en termes científics, s'havia d'abandonar la identificació amb l'ànima de l'objecte que proclamava el bergsonisme i construir un sistema jerarquitzat i independent de conceptes. La intuïció no inaugurava, segons Benda, un nou mètode de coneixement científic sinó que, en línia amb el racionalisme més clàssic, podia facilitar «*la preparació per a la ciència de la vida*» i mai el seu assentament definitiu com a coneixement. Si es creu al mateix Benda, la reacció no va ser gens filosòfica i va suscitar l'ira d'amplis sectors intel·lectuals en contra seu.

Abans de prestar atenció al segon gran combat intel·lectual de l'autor, cal aturar-se en la posició que va tenir davant la Gran Guerra. Benda va ser un decidit partidari de la intervenció militar. Considerava la guerra contra els imperis centrals com un conflicte ideològic entre els partidaris d'un nacionalisme autoritari, representat per Alemanya, i els ideals de justícia i llibertat universalistes que ell veia encarnades en la posició francesa. Personalment se situava més enllà del nacionalisme: lluitar per França significava lluitar per uns ideals universals, la qual cosa apuntava, a la vegada, una contradicció del nacionalisme *tout court* d'un Bàrres o un

Maurras, que justificaven la guerra per l'adhesió a una idea de França, forjada en un món ideològic massa proper a l'alemany. És cert que el mateix Benda admetia una adhesió afectiva al seu país però, en tot cas, mai es vanagloriava d'una acció francesa contrària als ideals universalistes, i la guerra, com també l'experiència colonial gal·la, van estar plenes, al seu temps, d'accions contràries a les exigències de l'humanisme racionalista.

La crítica no s'aturava en el nacionalisme de dretes sinó que apuntava també vers un indret molt diferent: l'humanitarisme pacifista que rebutjava la participació francesa i encapçalat per Romain Rolland recollia el suport d'una part minoritària, però significativa, de la intel·lectualitat europea. Recordem de passada l'atracció que van exercir a Catalunya aquestes primeres formulacions del pacifisme entre els intel·lectuals que, com Eugeni d'Ors, s'agrupaven en els Amics de la Unitat Moral d'Europa. Benda pensava que aquesta mena d'humanisme confrontat amb el que s'estava jugant, i que quedí clar que per a ell també la Gran Guerra era una guerra civil europea, no deixava de ser feble i hipòcrita. Aquesta presa de posició inicial contra el pacifisme va ser mantinguda amb molta insistència pel nostre escriptor, durant el període d'entreguerres i particularment quan a mitjan anys trenta es posà en marxa l'agressiva política exterior de l'Alemanya nazi.

A l'acabament del conflicte Benda va formar part dels que van donar suport a una política d'extrema duresa amb Alemanya, a la qual considerava culpable d'un bel·licisme intrínsec a la ideologia nacionalista agressiva que representava. Benda creia en la importància que per la difusió de la democràcia tenia el triomf. Al mateix temps va veure un raig d'esperança en la proposta del president americà W. Wilson de crear una Societat de Nacions. El pensador francès considerava l'onada nacionalista que va acompanyar la formació dels Estats liberals al segle XIX, com la causa última i fonamental de l'estat de guerra a Europa. Per tant veia una possible solució en la creació d'una autoritat supranacional, capaç de donar realitat i força al dret internacional i disminuir l'agressivitat dels Estats. Veia en la posició del papat medieval un símil del paper que havia de fer aquest organisme internacional, per dir-ho amb les seves paraules que sonaven herètiques a la França de l'època: en el conflicte entre l'emperador i el papa, Benda era partidari del Papa. Per descomptat el fracàs de la Societat de Nacions va resultar evident i dolorós i el va portar a confirmar els pitjors dels presagis.

Mentre succeïa el cruent conflicte, Benda havia publicat, el 1918, *Belphégor*, un llibre on fuetjava els ambients literaris francesos, els salons i les seves maneres de fer. D'una manera més profunda castigava tot allò que anomenava romanticisme, que en realitat, con apuntà Bobbio, no es refereix en el cas de Benda al romanticisme històric del segle XIX, les grans figures del qual, com ara Chateaubriand, Baudelaire, Hugo, Lammartine, l'escriptor respectava amb veneració, sinó que feia referència al decadentisme que com a corrent dominava el món artístic des de finals del vuit-cents. Curiosament aquest llibre va portar al seu autor el reconeixement d'aquells mateixos ambients que criticava. També durant el conflicte Benda havia començat les seves col·laboracions a *Le Figaro*. L'èxit com a articulista li va possibilitar establitzar-se econòmicament després que la fortuna heretada del seu pare s'hagués evaporat com a resultat de la fallida de la seva empresa, poc abans de 1914.

Per tant, el període d'entreguerres va començar amb una situació personal i professional estable i prometedora. Aleshores va escriure *La Trahison des clerics* (1927), el seu llibre amb més ressò, però també el que li va produir un nombre més gran d'enemics. L'àcida crítica que va dirigir contra la major part dels intel·lectuals francesos del seu temps es basava en l'acusació d'haver oblidat la dedicació a les seves activitats específiques, com ara la ciència, l'art, el pensament moral, etc., en funció d'un intervencionisme aliè a la seva pròpia naturalesa i que per força els portava a transigir amb interessos socials, polítics i econòmics que pervertien la seva finalitat principal de recerca de la veritat. Els dards es dirigien principalment contra el nacionalisme dels Barrès i Maurras, però també contra el marxisme i contra el conjunt dels posicionaments ideològics o literaris que posaven l'acció per damunt del pensament. Benda recordà que la seva posició no exclòia la participació de l'intel·lectual en la vida pública, sempre que sigui conscient del relativisme que comporten aquests intents d'intervenció per orientar la vida cap a unes idees determinades. Però al costat d'aquests que participen directament en els afers del segle, han de ser els purs, els que es dediquen, d'acord amb la seva metàfora religiosa, a la contemplació, els que han de mantenir la tasca més important: *«En cambio es la existencia de estos contemplativos lo que el siglo no admite. Lo que me asesta desde hace diez años es: 'Ya no queremos*

contemplativos; queremos que todos los espirituales sean activos, la actitud moral, incluso la más elevada, que no intenta directamente mejorar la humanidad y se mantiene fuera de la lucha, no tiene sino nuestro desprecio.' Esta respuesta me la sueltan todos los partidos, el conservador como el demócrata, el de los píos como el de los descreídos, el del nacionalismo como el del marxismo. Expresa la voluntad de los modernos, incluidos los mejores, de respetar únicamente la acción.»²

En un context tan polititzat com era el dels anys vint i trenta, una declaració d'aquesta mena no podia entendre's sinó com una provocació basada en un discurs extemporani.

Per altra banda, molta gent no va deixar d'assenyalar una certa contradicció entre la naturalesa de la crítica que dirigia Benda al conjunt del sector intel·lectual i la seva pròpia actitud durant aquest període. Efectivament, el pensador racionalista va anar radicalitzant la seva actitud bel·ligerant amb el feixisme i multiplicant les seves intervencions públiques en declaracions en contra de la intervenció italiana a Etiòpia o a favor de la República espanyola. Molts van acusar-lo d'una progressiva proximitat amb les posicions comunistes. Benda es defensava amb rotunditat recordant la distància filosòfica abismal entre el materialisme dialèctic i el seu idealisme radical. Però a la vegada assenyalaria que la coincidència era pràctica, ja que la classe social a la qual ell pertanyia, la burgesia, havia deixat d'ocupar-se, des d'uns cinquanta anys abans, de la defensa activa dels ideals democràtics.

La democràcia esdevenia per a l'escriptor francès l'únic horitzó polític acceptable per a l'intel·lectual, en la mesura que era l'únic que es basava en l'acceptació, com a principi constituent, de la justícia i la llibertat. No obstant això no amagava el seu rígid elitisme, que volia un sufragi restringit sols als savis, tot i que la impossibilitat d'establir un criteri de selecció aconsellés mantenir el sufragi universal com a mal menor.

El Benda del final, tancat a Carcassona, no fa sinó refinar i extremar les crítiques al món intel·lectual, sobretot al món literari que sacrificava el fons per la forma, el contingut per l'expressió, la veritat per la bellesa. Bobbio assenyalaria com durant el temps que li restà de vida després de la guerra,

---

² Julien BENDA, *Memorias de un intelectual*, Espasa, Barcelona, 2005, p. 259-260.

continuà tenint aquestes mateixes idees, orientant les crítiques vers els literats de moda, a l'existencialisme o enllentint noves edicions dels seus llibres, però repetint essencialment els mateixos arguments fins a la seva mort el 1956.

Tot i el seu llarg recorregut vital, Benda ha ocupat un lloc de segona filera en la història intel·lectual, lluny del relleu d'alguns dels seus contemporanis.

Considerat des del present es pot subratllar la seva influència posterior, com en el cas d'un pensador de l'altura de Norberto Bobbio. És possible trobar-ho sobretot darrere dels últims escrits del jurista i polític italià. El racionalisme que inspirà les seves indagacions sobre la naturalesa de l'esquerra i la dretes entroncà directament amb les posicions del filòsof. D'altra banda, ha estat Bobbio un dels difusors recents de l'obra del francès. També en medis hispànics Fernando Savater ha prologat algun llibre de Benda, utilitzant-lo, em sembla, de forma estreta, com a talismà contra «tota mena d'identitarismes», a l'escalf d'una polèmica massa local, per no desvirtuar el sentit de la seva obra.

L'originalitat de Benda va consistir a romandre fidel al racionalisme en un moment en què els corrents de sentit oposat van semblar envair-ho tot. El seu racionalisme va voler inscriure's en una mateixa línia que caracteritzà la tradició francesa des del segle XVII, i cridar a la vegada l'atenció sobre la importància del mètode científic. S'ha de dir, però, que no va fer importants contribucions positives al desenvolupament d'aquesta tradició, la qual cosa va contribuir al fet que el seu discurs tingués un regust una mica extemporani. Va romandre aliè a les aportacions dels nous corrents de la psicologia o de la física de la primera meitat del segle passat, segurament perquè el to polèmic del conjunt de la seva obra va impedir que es dedicés al desenvolupament teòric. En canvi, es va recolzar sempre en un coneixement directe dels clàssics que no va deixar mai de reivindicar. En el camp de la història els seus treballs van ser fills directes del seu afany polèmic. Ell mateix va assenyalar que responien a un disseny previ traçat per la necessitat d'il·lustrar les seves preses de posicions. Tot i així sempre va mantenir un respecte per la investigació directa, una valoració altament positiva de la monografia, on es pondera un tema en una interacció constant entre el document i el tractament racional dels arguments; fins i tot va reivindicar la superioritat d'aquest tipus de treball sobre la intuïció literària.

En conjunt, la lectura de Benda permet apropar-se a la visió, sempre lúcida, d'un contemporani de la primera part del segle XX, que es va mantenir aliè a les tendències generals del segle i va poder aportar una visió desmitificadora, si es vol amb certa àcida llunyania, de corrents i fenòmens que continuen incidint amb força en el nostre present.